

PRISLOVI V SINONIMNEM SLOVARJU

Slovarski prikaz prislovov v sinonimnem slovarju zastavlja slovenskemu slovaropisju nekatera doslej neobravnavana vprašanja. V obstoječih slovarjih namreč zlasti izpridevniški prislovi večinoma niso pomensko samostojno opisane slovarske enote, pač pa so navadno prikazani kot podiztočnice pri besedotvornopodstavnem pridevniku in s sklicevanjem na pridevniško pomenskost. Pri ugotavljanju in opisovanju sinonimnih razmerij se kaže potreba po samostojnem pomenskem opisu, ki upošteva prislovno kategorialnost. Sestavek predstavlja nekaj primerov reševanja vprašanj s tega področja, in sicer v obliki soočenja doslejšnjih leksikoloških spoznanj o slovenskih prislovih z zahtevami, ki jih vključuje obdelava prislovne sinonimije v sinonimnem slovarju.

Uvod

Sinonimna razmerja pri prislovih se s slovaropisnega vidika kažejo kot problemsko zaokroženo področje s specifično problematiko. Tukajšnja obravnava je povezana z oblikovanjem slovaropisnih načel za prikaz prislovne sinonimije v sinonimnem slovarju.¹ Leksikalnopomenoslovno je obravnava utemeljena v strukturalnem pojmovanju, po katerem je slovarski pomen jezikovnosistemska enota, ki jo je mogoče modelirati kot hierarhizirano zgradbo iz nadrejene uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) in najmanj ene podrejene razločevalne pomenske sestavine (RPS). Izbira strukturalnega leksikalnopomenoslovnega izhodišča je vezana na prevladujoči tip razlagalnih slovarjev, ki v razlagah slovarskih pomenov odražajo aristoteljansko spoznavno načelo, vključujoče kategoriji *genus proximum* in *differentia specifica*, torej kategoriji, ki imata v strukturalnem modelu slovarskega pomena svoja ustreznika v UPS in RPS. V ta tip sodi tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Tako zasnovane razlage v *SSKJ* so namreč pri iskanju poti za prvo sistematično slovarsko

¹ Izkušensko izhodišče sestavka so tekoča slovaropisna dela v okviru priprave slovenskega sinonimnega slovarja v Leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, v sestavku obravnavana tematika pa je izbrana s stališča vprašanj, ki zadevajo sinonimni slovar kot specializirani slovar določenega tipa, razmeroma neodvisno od konkretne slovarske zasnove. Navajanje leksemov v sinonimnih razmerjih in besedilno ponazarjanje le-teh je v sestavku prilagojeno naslovni tematiki, in ne predstavlja dokončne zasnove načrtovanega slovarskega prikaza.

predstavitev slovenske sinonimije nepogrešljivo okvirno izhodišče za evidentiranje ogrođa medleksemskih pomenskih razmerij.

Specifičnosti ugotavljanja sinonimnih razmerij pri prislovih so posledica dejstva, da prislovi kot eksogeni leksemi v pomenskosestavinski zgradbi neposredno ne uresničujejo podrednega razmerja pomenskih sestavin, pač pa je prislovni pomen strukturiran linearno, iz samih RPS (*Slovensko leksikalno pomenoslovje*: 63). Pri endogenih leksemih je UPS kot skladenjsko vodilna sestavina pomena pri preverjanju in vrednotenju sinonimnih razmerij odločilno primerjalno jedro. Prislovni pomeni takega jedra neposredno ne vključujejo, kar pomeni v primerjavi z endogenimi leksemi različne možnosti ugotavljanja in vrednotenja sinonimnih razmerij.

Osrednja tipološka pomenska določitev prislovov se nanaša na to, kateri sestavini v pomenski podstavi povedi ustreza dani prislov. Propozicijskima sestavinama kraj in čas dejanja ustrezajo prostorski in časovni prislovi, ki so zato določeni kot propozicijski prislovi, vsi ostali (načinovni, kolikostni, kratnostni, merni, zaporednostni) sodijo med modifikatorje glagolskega dejanja/stanja in so opredeljeni kot modifikacijski prislovi (*SLP*: 75).

Posledica eksogenega pomenskega značaja prislovov je, da se sinonimna razmerja načeloma uresničujejo tako, da imajo prislovi, med katerimi obstoji v danem pomenu sinonimno razmerje, vsi istovrstno sintagmatsko jedro, ki funkcijsko nadomešča skupno UPS pri sinonimiji endogenih leksemov. To praktično pomeni, da se kot sintagmatsko jedro pojavlja več različnih leksemov, torej določen nabor leksemov, ob katerih se – ustrezajoč načelu zamenljivosti – pojavljajo sinonimni prislovi. Npr. prislovni leksemi **narodnostno**, **etnično**, **nacionalno**, **narodno** so istopomenski in zamenljivi ob sintagmatskem jedru neenoten (*narodnostno/etnično/nacionalno/narodno neenotna (država)*). Za potrditev sinonimnega razmerja – potrditev, ki mora izključevati možnost, da bi bile zveze navedenih prislovov možne zgolj z jedrom neenoten, in bi torej bile le frazemske variante – pa je potrebno ugotoviti nabor različnih, čeprav istovrstnih sintagmatskojedrnih leksemov, ob katerih so leksemi **narodnostno**, **etnično**, **nacionalno**, **narodno** prav tako istopomenski (tj. vsi s pomenom 'izraža, da je kaj določeno glede na narodnost') in zamenljivi, npr.: **narodnostno**, **etnično**, **nacionalno**, **narodno** enoten (prostor), **narodnostno**, **etnično**, **nacionalno**, **narodno** neopredeljen (človek), **narodnostno**, **etnično**, **nacionalno**, **narodno** različna (pripadnost), **narodnostno**, **etnično**, **nacionalno**, **narodno** mešano (ozemlje) itd.²

Neuravnoteženost prikaza prislovov v primerjavi z drugimi besednimi vrstami je splošna značilnost slovarjev (Landau 1991: 78–79). Tudi obstoječe slovensko slovaropisje predstavlja pomenskost prislovov ohlapno, kar je v določeni meri posledica značaja njihove pomenske zgradbe. Samostojne celovite pomenske predstavitev ne vsebuje niti *SSKJ*, saj prislove obravnava kolikor je mogoče v povezavi s pridevnikom in sklicujoč se nanj, če je prislov izpridevniški. V pogledu formalne slovaropisne osamosvojitve prislova kot enakovredne slovarske enote je najbolj dosleden *SP*, ki prislove navaja kot samostojne iztočnice, le nekatere prislovne zveze prika-

² O merilih za utemeljevanje sinonimnega niza prim. *Slovar sinonimov slovenskega jezika, Splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov (SSSJ)*, str. 17–18.

zuje kot podiztočnice (npr. prislovno zvezo **od daleč** pri prislovu **daleč**) ali celo samo z navedbo v ponazarjalnem zgledu (npr. prislovna zveza **od blizu** kot ponazarjalni zgled pri prislovu **blizu**). Sicer se *SP* v skladu s svojo zasnovo pomenskosti načeloma ne posveča načrtno, pač pa jo upošteva, kolikor lahko služi pri razvrščanju celotne množice prislovov v manjše skupine, ki so pomensko ožje opredeljene (npr. »cel. mestov. prostor. prisl.«, »mestov. prostor. mer. prisl.« ipd.).

Pri sestavljanju sinonimnega slovarja je potreba po natančnejšem pomenskem analiziranju in poenotenem opisovanju prislovnih pomenov v primerjavi z razlagalnim slovarjem specifična, ker se podreja cilju ugotavljanja, zvrstno-stilno vrednotiti in potrjevati sinonimna razmerja med leksemi. Pri tem je nujno, da je oblikovanje prislovnih slovarskih sestavkov v izhodišču odvisno od obstoječih slovarskih prikazov prislovov in siceršnjih dostopnih leksikoloških ugotovitev s tega področja. Temu ustrezno je sestavek v nadaljevanju zasnovan tako, da upošteva obstoječo leksikalnopomenoslovno tipologizacijo slovenskih prislovov (*SLP*: 75–77), ob posameznih prislovnih leksemi, ki imajo prepoznano vlogo nosilcev sinonimnega niza, pa podaja podrobnejše pomenske značilnosti, relevantne za predstavitev pomenskosti v slovenskem sinonimnem slovarju.

Splošno o prikazu pomenskosti prislovov v sinonimnem slovarju

Slovaropisni poenotenosti in iskanju možnosti za čim bolj formalizirano opisovanje sinonimije najbolj ustreza tak prikaz prislovov v sinonimnem slovarju, ki je formalno izenačen z ostalimi besednimi vrstami: Prislovni sinonimi se enako kot pri ostalih besednih vrstah ugotavljajo in nato v slovarskem sestavku razporejajo glede na načelo pomenske enakosti/podobnosti in besedilne zamenljivosti. Ta dva podatka se posredujeta s stališča ugotovljenega dominantnega prislovnega leksema pri prislovni dominantni iztočnici, in sicer sistematično v okviru nabora zgradbenih enot slovarskega sestavka, ki je v sinonimnem slovarju specifično prilagojen prikazu sinonimije.

Ne glede na svojskosti posamezne slovarske zasnove so temeljne podatkovne enote sinonimnega slovarja te: 1. sinonimni niz (zbirka leksemov, za katere je ugotovljena pomenska enakost/podobnost in besedilna zamenljivost v določenem pomenu); 2. pomenski opis (slovarska razlaga pomena, pripadajočega najmanj dvema (sinonimnima) leksema); 3. dominantna iztočnica (v sinonimnem nizu izbrani leksem, ki v največji meri ustreza dani pomenski določitvi in s katerim so načeloma zamenljivi vsi členi niza); 4. razlikovalna določila posameznega člena niza (zvrstno-stilne oznake in dopolnjevalne razlage pri posameznih leksemi, navedenih v nizu; natančneje določajo razmerje posameznih členov niza nasproti dominantni iztočnici); 5. dopolnjevalne kazalke in vodilke (za nakazovanje udeleženosti dominantnega leksema v sinonimnih razmerjih, prikazanih v slovarju pri slovarskih sestavkih drugih dominant; odražajo prepletanje večpomenskosti (znotrajleksemsko medpomensko razmerje) in sinonimije (medleksemsko medpomensko razmerje)); 6. ponazarjalni zgledi (za ponazoritev rabe posameznih leksemov v besedilu).³

³ Možna konkretizacija navedenega nabora podatkovnih enot, prilagojena določeni slovarski zasnovi, je ponazorjena v *SSSJ* na str. 27–44.

Odločitev o tem, katere besedne kategorije so v slovarju samostojne iztočnice, je sicer odvisna od zasnove danega slovarja in podiztočnični sistem je načeloma lahko izveden tako, da omogoča prav tako natančen pomenski opis. Kljub temu slovarske uresničitve večinoma kažejo, da je podiztočnični prikaz nekaterih kategorij tvorjenk (kot npr. izpri-devniških prislovov v slovarskih sestavkih pridevniških iztočnic) vendarle izbran zato, da se s sklicevanjem na pomensko vzporednost osnovnega leksema in tvorjenega leksema pri tvorjenem leksemu razlage pomenov lahko opustijo, uporabniku slovarja pa je prepuščeno, da ustrezno pomensko razvrstitev sam razmeroma svobodno razbere iz ponazoril in siceršnjih podatkov.

Značilna slovaropisna vprašanja pri obdelavi prislovov za sinonimni slovar

Prostorski prislovi

Glede na ugotovljena sinonimna razmerja med prostorskimi prislovi je v sinonimnem slovarju smiselno upoštevati ločevanje mestovnih in smernih prostorskih prislovov in prislovnih zvez. V ti dve skupini se razvršča največje število sinonimnih razmerij. Ločevanje se tipsko odraža tudi v razlagah, ki pri mestovnih prostorskih prislovih sledijo vzorcu 'izraža, da se kaj dogaja, nahaja na mestu, v položaju, ki je ...'

in pri smernih vzorcu 'izraža, da se kaj giblje, je usmerjeno proti mestu, položaju, ki je ...'.

S stališča prikaza v sinonimnem slovarju se prostorski prislovi z vlogo dominantnih iztočnic ločujejo na tiste, ki imajo sinonimni niz, vključujoč protipomenko (**zgoraj – spodaj, spredaj – zadaj, tu – tam, navzgor – navzdol, naprej – nazaj, od zgoraj – od spodaj, sem – tja**), in tiste, ki imajo sinonimni niz brez protipomenk (**nasproti, zdoma, zraven; čez, navkreber, zviška; tik**).

– Prostorska prislova **zgoraj** in **spodaj**

Protipomenska prostorska prislova **zgoraj** in **spodaj** v izhodiščnem pomenu označujeta dogajanje, nahajanje na mestu, v položaju, ki je od določenega mesta, položaja višje oziroma nižje. To mesto, položaj je določen glede na točko, v kateri se nahaja udeleženec govornega dogodka: **Zgoraj sije sonce, spodaj je še megla**, čemur ustreza slovarska razlaga 'izraža, da se kaj dogaja, nahaja na mestu, v položaju, ki je od določenega mesta, položaja višje/nižje'. Prislovni leksemi, ki v navedenem pomenu vstopajo v sinonimno razmerje z **zgoraj**, so: **gor, gori, odzgor, odzgoraj, zgor**; vzporedno se pri protipomenskem **spodaj** razvrščajo sinonimi: **dol, doli, odspod, odspodaj, spod** in **zdolaj**.⁴

Delno prekriven z zgornjim pomenom je pomen, v katerem prislova **zgoraj** in **spodaj** še vedno označujeta prostorsko dogajanje, nahajanje v položaju, ki je določen glede na drug položaj v prostoru, le da tokrat izhodiščni položaj ne določa več točka, v kateri se nahaja udeleženec govornega dogodka. Položaj je v tem primeru podan s prostorsko zamejitvijo, ki jo določa sobesedilo (**Zgoraj je prst, v globini so skale; Skrij se pod mizo, spodaj te ne bodo našli**), v razlagi je v primerjavi z izhodiščnim pomenom opazno spremenjeno stališče pri presoji prostora: 'izraža, da se kaj dogaja, nahaja v položaju nad/pod čim'. Prislovni leksemi, ki zamenjujejo **zgoraj** v tem pomenu, so **odzgor, odzgoraj, zgor, zvrha** in prislovna zveza **na vrhu**, sinonimi k **spodaj** pa so **odspod, odspodaj, spod**.

Pri tretjem pomenu prislovnih leksemov **zgoraj** in **spodaj** se zamejenost prostora, ki je bila prej podana z okoliščinami, s sobesedilom zoži tako, da je razmerje med **spodaj** in **zgoraj** pravzaprav enako razmerju med 'višje' in 'nižje' in je omejeno na posamezni predmet. V zgledih **zgoraj široka, spodaj zožena posoda** ali **Palico je zgoraj izrezljal, spodaj pa okoval** je ponazorjen pomen prislova: 'izraža, da se kaj dogaja, nahaja na tistem delu, strani česa, ki je od drugega dela, strani višje/nižje'. Sinonimi za **zgoraj** so v tem primeru **odzgor, odzgoraj** in **zgor**, za **spodaj** pa **odspod, odspodaj, odzdolaj, spod** in **zdolaj**.

⁴ Zvrstno-stilno označevanje pri leksemih v navajanih sinonimnih razmerjih je omejeno na primere, ko je to nujno za informativnost tega sestavka, in se večinoma ne izpisuje. V osnovi je zvrstno-stilno vrednotenje povzeto po označevalnem sistemu, vpeljanem v *SSKJ*, ker je to edini slovarsko preizkušeni označevalni sistem za slovenski razlagalni slovar. Za potrebe sodobnega slovenskega slovaropisja je nezadosten; vpeljava novega označevalnega sistema, ki bi omogočal smiselno in funkcionalno prilagoditev za slovensko slovaropisje, pa opozarja na nujnost celovitega predhodnega teoretičnega pogleda na sodobno razčlenjenost slovenskega jezika. Prim. tudi Ermenc Skubic 2003: 239–245, Kržišnik (ur.) 2004.

Časovni prislovi

Skupna pomenska značilnost časovnih prislovov je, da glagolski dogodek opredeljujejo časovno. Tako kot prostorski prislovi se s pomenskega vidika ločujejo v dve skupini glede na to, ali so pri izražanju okoliščine časa pomensko samostojni (**dopoldne**, **zjutraj**, **zvečer** itd.) ali pomensko vezani na govorno dejanje (**zdaj**, **nocoj**, **prej** ipd.). Ta delitev se odraža tudi v obravnavi prislovov v sinonimnem slovarju, kar je razvidno iz obravnave prislova **zjutraj** iz prve skupine in prislovov **zdaj** in **kmalu** iz druge.

– Časovni prislov **zjutraj**

Pri utemeljevanju ugotovljenega sinonimnega niza ima načeloma pomembno vlogo opis slovarskega pomena, ubeseden v ustrezni slovarski razlagi. Razlaga pri **zjutraj** v *SSKJ* 'v času od svita do dopoldneva' je sinonimna razlaga, in ne definicija, kar je v *SSKJ* splošna značilnost pri razlaganju prislovov (prim. podobno **zvečer** 'v času od večera do polnoči', **dopoldne** 'v času od jutra do poldneva' ipd.). Za kateri koli slovarski prikaz je zaželeno, da so razlage tipsko čim bolj usklajene in da formalno ubesedujejo skladenjsko vlogo, aktualno pri danem slovarskem pomenu. Zato se razlaga pri **zjutraj** 'izraža, da se kaj (z)godi v času od svita do dopoldneva' v sinonimnem slovarju oblikuje po vzorcu, ki je s svojim prvim delom ('izraža, da se kaj (z)godi v času ...') primeren za razlaganje časovnih prislovov sploh. K dominantni **zjutraj** sta ugotovljeni pomensko neproblematični časovno označeni sopomenki **zajtra** in v **jutro** ter protipomenka **zvečer**.

S stališča pomenskega opisa 'izraža, da se kaj (z)godi v času od svita do dopoldneva' se zastavlja vprašanje, ali obravnavati kot delno sopomenko pri **zjutraj** tudi prislov **zarana** v pomenu 'izraža, da se kaj (z)godi v začetnem delu časa od svita do dopoldneva' oz. s sinonimno razlago iz *SSKJ* 'zgodaj zjutraj'. Utemeljevanje delne sopomenskosti je pri prislovih delno drugačno kot pri endogenih leksemih, ker se med dominantno in delno sopomenko ne more uresničiti razmerje nad- oz. podpomenskosti na ravni UPS. Delna sopomenskost se v primeru **zarana** nasproti **zjutraj** lahko utemeljuje s tem, da se **zjutraj** nanaša na obsežnejši časovni izsek, **zarana** pa na ožji časovni izsek znotraj prislova **zjutraj**.

Podobno vprašanje predstavlja razmerje med **zjutraj** v opisanem pomenu in **davi** v pomenu 'izraža, da se kaj (z)godi zjutraj v okviru dneva, ki teče v trenutku govorjenja'. Pomenska zožitev sestavine **zjutraj** z določilom 'v okviru dneva, ki teče v trenutku govorjenja' dejansko onemogoča nad- oz. podpomensko razmerje med **davi** in **zjutraj**, saj oba prislova razvršča v dve pomensko temeljno različni skupini prislovov: **zjutraj** v skupino pomensko samostojnih, **davi** v skupino prislovov, ki so pomensko odvisni od trenutka govorjenja. Ostaja zgolj slovarskouporabniška utemeljitev za to, da je malo uporabljani časovni prislov **davi** v sinonimnem slovarju vendarle prikazan v bližini pogostejše rabljenega **zjutraj**, čeprav ta ni sopomenski, pač pa le pomensko bližnji. Za uporabnika slovarja je priročno, da v okviru sinonimije širšega in bolj rabljenega prislova **zjutraj** dobi podatek o pomenu in rabi pomensko podobnega in ožjega izraza, kljub pomenski neprekrivnosti in kljub odstopanju od siceršnjega načela delne sopomenskosti (**zjutraj** ni nadpomenka k **davi**). V primeru, da se **davi** v slovarju prikaže v nizu pri **zjutraj**, je potrebno v

dopolnjevalni razlagi opisati pomensko razliko nasproti **zjutraj** ('v okviru dneva, ki teče v trenutku govorjenja') in s tem posredno opozoriti na izjemnost take slovarske rešitve. V primeru, da se **davi** ne navede v nizu pri **zjutraj**, je za sinonimni slovar izgubljen: Ker **davi** nima sinonima (*danes zjutraj* je sinonimna razlaga, in ne leksikalna sopomenka), ga sinonimni slovar ne more navajati kot iztočnico, ne da bi ga uvrstil v niz pri **zjutraj**. Vzporedno pomenskemu razmerju med prislovoma **zjutraj** in **davi** je pomensko razmerje med prislovoma **zvečer** v pomenu 'izraža, da se dejanje (z)godi v času od večera do polnoči' in **drevi** v pomenu 'izraža, da se dejanje (z)godi zvečer v okviru dneva, ki teče v trenutku govorjenja', ki pa zahteva nekoliko drugačen slovarski prikaz. **Drevi** namreč ima sopomenko, in sicer v enem od pomenov bolj rabljenega prislova **nocoj**. Zato dobi v pomenu 'danes zvečer' vlogo dominante prislov **nocoj**. Ta se navede v nizu pri **zvečer**, in sicer s posebno oznako, ki opozarja, da je **nocoj** nosilec samostojnega niza, vključujočega prislov **drevi**.

– Časovni prislov **zdaj**

Prislov **zdaj**, vrstno določen kot kazalni časovni prislovni zaimек, je tipični predstavnik prislovov, katerih osnovni pomen – hkrati relevanten za sinonimijo – je vezan na govorno dejanje. To je razvidno iz ubeseditve njegove razlage: 'izraža, da se kaj (z)godi, obstaja v trenutku govorjenja ali takoj po njem'. Pomen je razviden iz primerov kot *Zdaj ne utegnem, pridi pozneje* (pomensko nasprotje **zdaj** – **pozneje**) ali *Zdaj bomo gledali film* (raba v povezavi s prihodnjikom). Sinonimna razmerja z dominantno **zdaj** v navedenem pomenu vzpostavljajo prislovi **sedaj**, **sedajle**, **ta hip**, **ta trenutek**, **ta moment**, **ta mah**, **zdajci**, **zdajkar**, **zdajle**. Zadnji trije členi, **zdajci**, **zdajkar**, **zdajle**, so s področja slovaropisno dogovorno izkazovane sinonimije, ki je glede na temeljno definicijo sinonimije okrnjena s tem, da je omejena na besedotvorne variante ob istem podstavnem leksemu. S stališča zamenljivosti se vsiljuje pomislek, da členski leksemi pravzaprav niso popolnoma zamenljivi z dominantnim **zdaj**. Pri poskusu opisati pomensko razliko med katerim od navedenih treh členov in dominantnim **zdaj** pa se izkaže, da izbiro med členi narekuje enkratno sobesedilo oz. okoliščine, v katerih je izraz uporabljen. Zato se kaže najustreznejša slovarska predstavitev, pri kateri so **sedajle**, **zdajci**, **zdajkar**, **zdajle** stilno označene sopomenke k dominantnemu **zdaj**, brez podrobnejšega določanja morebitne pomenske različnosti.

Drugi pomen prislova **zdaj**, povezujoč sopomenke **sedaj**, **sedajle**, **zdajle**, se kaže v primerih kot: *Povedal ji je, kje zdaj stanuje*. Pomen je izpeljan iz osnovnega tako, da je določilo 'v trenutku govorjenja ali takoj po njem' nadomeščeno z določilom 'v času določenega dejanja v preteklosti'. Temu podobno je iz osnovnega pomena izpeljan tretji pomen dominante **zdaj** 'izraža, da se kaj (z)godi, obstaja v sedanjem, današnjem času', kot kaže ponazorilo *Mnogi kmečki običaji so zdaj že pozabljeni*; pri tem pomenu so potrjene sopomenke **danes**, **sedaj**, **dandanašnji**, **dandanes**, **danes ta dan**, **ta čas**.

– Časovni prislov **kmalu**

Prislovna dominantna **kmalu** odpira dvojje vprašanje, značilnih za postopek slovarske predstavitve prislova: 1. razmerje med pomensko enakostjo sopomenk, izraženo v slovarski razlagi, in (nepopolno) zamenljivostjo členov niza z dominantnim lekse-

mom v besedilu; 2. prepletanje pomenov pri večpomenskih dominantah s stališča posameznih členov v sinonimnem nizu.

Prislov **kmalu** je v pomenu 'izraža, da se kaj zgodi v času, ki je glede na oddaljenost od določene časovne točke kratek' (primer *Odločno se je lotil dela, vendar se je kmalu utrudil*) zamenljiv s sopomenkami **brž**, **hitro**, **naglo**, **prêcej**, **urno**. V zgledu *Kmalu se lahko vrne* pa je **kmalu** poleg tega zamenljiv še s prislovom **skoraj** (starinsko) in z ekspresivnimi prislovnimi zvezami **vsak čas**, **vsak hip**, **vsak trenutek** in **zdaj zdaj**, medtem ko pri prvem zgledu zamenljivosti s temi zvezami ni. Po drugi strani sta v zgledu *Počakaj malo, kmalu pridem* leksema **kmalu** in **takoj** besedilno popolnoma enako možna na istem mestu (*Počakaj malo, kmalu pridem* in *Počakaj malo, takoj pridem*), vendar z različnima pomenoma: **kmalu** 'izraža, da se kaj zgodi v času, ki je glede na oddaljenost od določene časovne točke kratek', **takoj** 'izraža, da se kaj zgodi brez odlašanja'. Primer ponazarja pomensko prepletanje pri sinonimiji, zaradi katerega je mestoma težko najti ponazorila, ki bi prepričljivo potrjevala pomensko različnost.

Ugotavljanje in preverjanje sinonimnih razmerij med leksemi lahko prispeva k ustreznemu vrstnemu opredeljevanju prislovov, upoštevajočem njihovo večpomenskost. Tako so npr. v *SP* prislovi **hitro**, **naglo**, **urno** predstavljeni kot načinovni prislovi, njihova vključenost v sinonimni niz pri prislovni dominant **kmalu** v pomenu 'izraža, da se kaj zgodi v času, ki je glede na oddaljenost od določene časovne točke kratek' pa dokazuje, da vsebujejo tudi časovni prislovni pomen.

Primerjalni prislovi

Primerjalni prislovi obsegajo razmeroma veliko skupino modifikacijskih prislovov. Njihova skupna značilnost je, da so prek pridevnika tvorjeni iz samostalnika. Pomen samostalnika v podstavi je osnova primerjalnemu razmerju, na katerem temelji pomen primerjalnega prislova. Npr.: Prislov **malinasto** (*malinasto rdeč*) je izpeljan iz pridevnika **malinast**, tvorjenega iz samostalnika **malina**, in sicer iz izpeljanega pomena tega samostalnika: 'užitne, navadno rdeče jagode [grmičaste rastline, ki raste na posekah in v gozdovih]'. Pri prislovu **malinasto** primerjanje vključuje barvo kot lastnost podstavnega samostalnika (lahko tudi obliko), prek katere je pomensko določen izpeljani prislov; sicer so v tej vlogi možne različne lastnosti (*SLP*: 76).

V *SSKJ* so primerjalni prislovi (tako kot sicer vsi izpridevniški lastnostni in vrstni prislovi) praviloma navedeni kot podiztočnice v okviru slovarskega sestavka pri podstavnem pridevniku, kjer podiztočnično navedenemu prislovu sledi eno ali več ponazoril rabe. Npr.: Na koncu pridevniškega slovarskega sestavka **malinast** -a -o je navedena prislovna oblika **malinasto** z oznako prisl., sledi ponazorilo *malinasto rdeča volna*. Pomen prislova je potrebno ustrezno ponazorilo izpeljati iz pomenov, navedenih pri pridevniku. Primerjalni značaj te prislovne kategorije je nakazan v razlagi podstavnega pridevnika (**malinast** 'po barvi podoben malini'). V slovarskem delu *SP* imajo primerjalni prislovi oznako »primer. prisl.« in so praviloma ponazorjeni z zgledom rabe.

Skupna značilnost primerjalnih prislovov je, da so namenjeni izražanju podobnosti med določevanim sintagmatskim jedrom in predmetnostjo, imenovano s podstavnim

samostalnikom: Npr.: **malinasto rdeča volna** je volna rdeče barve, in sicer takega odtenka, da je barvno podobna malini. Tako zasnovan prislovni pomen odraža težnjo po ustreznem ubesedenju barvne določitve, za katero ni na voljo drugega poimenovalnega sredstva kot primerjava. Pri tem je poudarjena enkratnost poimenovanja (npr. za natančno poimenovanje omenjenega odtenka rdeče barve ni na voljo ustrežnejšega izraza, kot je tvorjeni prislov **malinasto** iz samostalnika **malina**), kar je v nasprotju z načelom sinonimije (obstoj izrazno različnih istopomenskih poimenovanj). To potrjuje tudi ugotavljanje obstoja morebitnih sinonimnih nizov, v katerih naj bi bili udeleženi primerjalni prislovi. Ob primerjalnem pomenu tipa **malinasto** s pomenom 'izraža, da je kaj po barvi podobno malini' se s stališča besedilne zamenljivosti predvidoma lahko pojavi samo leksem **malinovo**, ki nepopolno ustreza sinonimijski zahtevi izrazne različnosti: prislov **malinovo** ima namreč v podstavi isti samostalnik kot **malinasto**, le obrazilo vmesniškega pridevnika je različno. To pomeni, da so člani niza tipsko omejeni na besedotvorne različice leksema, ki je kot primerjalni prislov naveden v dominantni iztočnici.⁵ Drugi vir podobno nepravne sinonimije so – poleg besedotvornih različic – prislovnozvezne različice dominantnega leksema. Npr. primerjalnoprislovni dominanti **materinsko** (*materinsko komu prigovarjati*) se s stališča zamenljivosti pridružuje člen **po materinsko**.

Nekateri prislovi se glede na tvorjenost lahko uvrščajo med primerjalne prislove, vendar imajo poleg primerjalnega pomena ali celo ob njegovi odsotnosti leksikaliziran pomen načinovnega prislova ali prislova stopnje. Npr. prislov **mafij-sko** (*mafij-sko organizirati trgovanje z orožjem*) je možno razumeti v primerjalnem pomenu: 'izraža, da je kaj podobno mafiji', pri čemer ostaja brez obsežnejšega sobesedila nejasno, ali se podobnost nanaša na samostalnik **mafija** v izhodiščnem pomenu 'zlasti v italijanskem in ameriškem okolju tajna teroristična, kriminalna organizacija' (*člani mafije / Mafija organizira trgovino z mamili; Za ugrabitev otroka sumijo mafijo / ameriška mafija*), ali v metaforičnem slabšalnem pomenu 'skupina ljudi, ki podtalno deluje'. Večina zgledov v gradivu potrjuje iz slabšalnega pomena izpeljani načinovni pomen, s katerim se prislov **mafij-sko** uvršča skupaj s člani **nelegalno**, **podtalno**, **illegalno**, **na črno**, **na šverc**, **nedovoljeno** v sinonimni niz k prislovni dominantni **nezakonito** v pomenu 'izraža, da kaj ni z zakoni dovoljeno'.⁶

Ugotovljeno je, da se nekateri primerjalni prislovi v sinonimnem slovarju pojavljajo kot dominantne iztočnice (gl. zgoraj **malinasto**); svojskost pripadajočih sinonimnih nizov je, da sestoje iz samih besedotvornih ali prislovnozveznih variant dominantne iztočnice. Primerjalni pomen se pri teh prislovih pojavlja v dveh tipih: Primer za prvi tip je obravnavani prislov **malinasto** s pomensko razlago: 'izraža, da

⁵ Predpostavljati je mogoče, da se v nizu pojavijo pravi sinonimi tedaj, ko se v primerjalnih prislovih ponavljajo sinonimna razmerja, obstoječa med podstavnimi samostalniki (npr.: **škrlat**, **bager** : **škrlatno**, **bagreno**) oz. pridevniki (**opéčen**, **opečnat**, **cinobrski** : **opečno**, **opečnato**, **cinobrsko**). Hkrati je treba upoštevati tudi nasprotno možnost: da sinonimni niz, obstoječ pri podstavnem samostalniku ali pridevniku, ni avtomatično zagotovilo za obstoj ustreznega prislovnega sinonimnega niza. Možno je sklepanje na potencialno možnost take vzporednosti, za navajanje v slovarskem sestavku pa se vsak te vrste potencialni prislovni člen posebej preverja v gradivu.

⁶ Na podoben način izkazuje izvorno primerjalni prislov **mrliško** verjetno le še leksikalizirani pomen stopnje: **mrliško** bled = zelo bled.

je kaj po barvi podobno malini'. Čeprav je ta tip primerjalnega pomena zares najpogostejši pri barvni podobnosti, mora slovarska razlaga predvideti posplošitev: 'izraža, da je kaj po lastnosti L podobno podstavnemu samostalniku S'. Drugi tip ponazarja dominantna **materinsko** z razlago: 'izraža, da je kaj podobno čemu, kar je značilno za matere'. V tem primeru se primerjanje ne nanaša na neposredno podobnost s podstavnim samostalnikom (*materinsko skrbeti* = 'skrbeti tako *kot mati'), pač pa na podobnost z dogovorno pripisanimi značilnostmi podstavnega samostalnika: *materinsko skrbeti* = skrbeti tako, kot se običajno predpostavlja, da matere skrbijo za otroke'.⁷ Kljub upoštevanju slovaropisne zahteve, da naj se slovarskokategorialno istovrstne enote – v našem primeru primerjalni prislovi – razlagajo z istovrstnimi tipskimi razlagami, sta za razlaganje primerjalnih prislovov v sinonimnem slovarju potrebni obe navedeni različici slovarske razlage.

Vrstni prislovi

Vrstni prislovi obsegajo skupino modifikacijskih prislovov, tvorjenih iz pravih (izsamostalniških) vrstnih pridevnikov. Glede na pomen podstavnega samostalnika se razvrščajo v več podskupin (SLP: 76). Razmeroma obsežno kategorijo vrstnih prislovov predstavljajo prislovi, ki določajo glagolsko dejanje glede na tvorno lastnost samostalnika v besedotvorni podstavi. V SP 2001 so označeni kot ozirni prislovi. V besedotvornem smislu so vrstni prislovi izpeljani iz vrstnih pridevnikov, tvorjenih iz podstavnih samostalnikov; npr. ozirni prislov **kakovostno** je izpeljan iz vrstnega pridevnika **kakovostni**, tvorjenega iz osnovnega pomena samostalnika **kakovost**; v zgledu *kakovostno ustrezati* opredeljuje glagolsko dejanje glede na pričakovane, zelene pozitivne lastnosti.

Vrstni prislovi imajo nekatere skupne značilnosti, ki jih ločijo od lastnostnih prislovov. Drugače kot pravi lastnostni prislovi, nastali iz lastnostnih pridevnikov, ki lahko izražajo večjo ali manjšo intenzivnost stopnje dejanja (oz. stanja ali lastnosti), te možnosti vrstni prislovi nimajo. Tako kot vrstni pridevniki se tudi vrstni prislovi ne stopnjujejo. Npr. prislov **kakovostno** se v načinovnem pomenu lahko pomensko druží s prislovom stopnje (*zelo kakovostno kaj izdelati*), taka družljivost pa ni mogoča v primerih, ko gre za pomen prislova ozira (*Izdelek kakovostno ne ustreza*). Naslednja značilnost vrstnih prislovov je, da sestavljajo skupaj z glagolskim jedrom polavtomatizirane besedne zveze, to je zveze, ki praviloma po govornem dejanju ne razpadejo (SLP: 75, 77).

Tako kot izpridevniški prislovi sploh, so tudi izpeljani vrstni prislovi v SSKJ prikazani le kot podiztočnica pri pridevniku. V primerih, ko podstavni vrstni pridevnik ni samostojna iztočnica, je vrstni prislov v skladu z zasnovo SSKJ, pri kateri pridevnik v določni obliki in pridevnik v nedoločni obliki nista samostojna leksema, obravnavan v okviru slovarskega sestavka istokorenskega lastnostnega pridevnika. Npr. ozirni prislov **kakovostno**, besedotvorno sicer izpeljan iz vrstnega pridevnika **kakovostni**, je naveden kot podiztočnica v okviru sestavka, ki ga uvaja iztočnična oblika

⁷ Te vrste primerjalni pomeni zlasti v zvezi z nekaterimi glagoli mejijo na načinovne prislovne pomene (*materinsko skrbeti* = 'odgovorno, vestno') ali prislovne pomene stopnje ('zelo skrbeti').

kakovosten; prislovni obliki **kakovostno** sledi samo besednovrstna oznaka »prisl.« s ponazorilom: *material **kakovostno** ustreza*. V slovarskem delu *SP* 2001 so ozirni prislovi, tako kot prislovi sploh, načeloma samostojne iztočnice z besednovrstno oznako »ozirn. prisl.« in ponazorilom, npr.: **kakovostno** ozirn. prisl. ... *kakovostno ustrezati*.

Obravnava prislovov v sinonimnem slovarju odpira vprašanje izbora ustreznega tipa razlage glede na posamezne vrste prislovov. Pri ozirnih prislovih je svojskost ta, da je krog odnosnic praviloma omejen (npr. pri prislovu **kakovostno** med odnosnicami prevladujejo pomeni, ki imajo nadpomenko v okviru pomena 'narediti'). Dani ozirni prislov navadno ubeseduje manjše število sicer različnih okoliščin, vendar bi bila slovarska razlaga, ki bi se omejevala na ubeseditev samo katere od teh in bi druge zanemarila (npr. **kakovostno**: *izraža, da je kaj narejeno tako, da ...'), pomenško preozka. Zato se pri ozirnih prislovih kaže primerno, da se v razlagi ohlapneje ubesedi splošna povezava med pomenom prislova in pomenom podstavnega leksema: **kakovostno** 'izraža, da je kaj določeno glede na kakovost'.

Za razliko od prislovnih tipov, pri katerih je primernejše neposredno pomenško pojasnjevanje (npr. **zjutraj** čas. prisl. 'izraža, da se kaj (z)godi v času od svita do poldneva') se pri ozirnih prislovih kaže primerno večje formaliziranje razlag. Temu predvidoma ustreza tip t. i. nadomestnih razlag, pri katerih je definicijsko opisovanje pomena nadomeščeno z navajanjem besedotvorne povezave med podstavnim in tvorjenim leksemom. Npr. pri ozirnem prislovu **bivanjsko** je nadomestna razlaga 'prislov iz **bivanjski**' (namesto definicijske razlage 'izraža, da je kaj določeno glede na bivanje'); pri ozirnem prislovu **besedilno** je nadomestna razlaga 'prislov iz **besedilni**' ipd. Pri dokončni odločitvi o obliki razlag ozirnih prislovov pa je s stališča navajanja besedotvornopodstavnega leksema v nadomestnem tipu razlag (pridevnik **bivanjski**, **besedilni** v navedenih dveh razlagah) treba upoštevati dejstvo, da je sklicevanje na pridevnik sprejemljivo s stališča ozko pojmovanega besedotvorja (besedotvorje na izrazni ravni), medtem ko je sicer ozirni prislov pomenško izpeljan iz podstavnega samostalnika. Zato se kot slovaropisno boljša rešitev kaže možnost, da se formalizira take vrste razlaga, v kateri bo izražena pomenška povezava med podstavnim samostalnikom in tvorjenim ozirnim prislovom, in sicer kar z ozirno prislovno zvezo glede na. Npr.: **besedilno** ozirn. prisl. 'izraža, da je kaj določeno glede na besedilo' (***besedilno** prirejeno dramsko delo*); **kakovostno** ozirn. prisl. 'izraža, da je kaj določeno glede na kakovost' (***kakovostno** ustrežati*) ipd. Ustreznejši se torej zdi tip razlage, ki usmerja pozornost k pomenško, in ne samo besedotvorno ustreznemu samostalniku v podstavi.

Sinonimni nizi pri ozirnih prislovih pogosto izkazujejo razmerje med domačim in tujim poimenovanjem (**duševno** – **psihično** – **mentalno**, **jezikoslovno** – **lingvistično**, **kakovostno** – **kvalitativno** – **kvalitetno**), razmerje med besedotvornimi različicami (**slovnično** – **slovniško**) ali prislovnozveznimi variantami dominantnega leksema (**zunanje** – **na zunaj**).

Sklep

Slovarski prikaz prislovne sinonimije v sinonimnem slovarju naj bi bil formalno čim bolj usklajen s prikazom sinonimije pri ostalih besednih vrstah, kar je glede na svojsko pomensko zgradbo prislovov (eksogeni leksemi) zlasti zahtevna slovaropisna naloga. Za uporabnika sinonimnega slovarja je pomembno, da so podatki o pomenu in zamenljivosti sinonimov prikazani čim bolj jasno in nedvoumno. V skladu s tem imajo pri razlaganju prislovov neposredne definicijske razlage prednost pred morebitnim razlagalnim sklicevanjem na pomen podstavnega pridevnika oz. samostalnika; pri navajanju in vrednotenju členov sinonimnega niza pa se z razlagalnimi dopolnili opozarja na pomenske razlike, zaradi katerih se postavljajo nekatere omejitve načelu zamenljivosti kot konstitutivnemu načelu sinonimnega slovarja.

Ob tem slovaropisna praksa kaže, da sam izbor členov sinonimnega niza pri prislovih vključuje večjo stopnjo tveganja, da kljub upoštevanju gradiva kateri od redkeje rabljenih členov niza izostane. Pri izpridevniških prislovih je namreč meja med potencialno možnimi prislovi in v gradivu potrjenimi prislovi nenehno odprta. Rešitev tega vprašanja se kaže v neposredni povezanosti slovarja z uravnoteženim besedilnim korpusom. Uporabnik sinonimnega slovarja, seznanjen z zasnovnimi določili ugotavljanja in zvrstno-stilnega vrednotenja sinonimov, bi s tem imel možnost neposredno preveriti rabo po besedotvornih vzorcih predvidenega, pa v slovarju (še) nenavedenega izpridevniškega prislova.

Kratice in krajšave

SLP – Slovensko leksikalno pomenoslovje

SP – Slovenski pravopis 2001

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

RPS – razločevalna pomenska sestavina

UPS – uvrščevalna pomenska sestavina

Viri

Korpus Nova beseda. <[Http://bos.zrc-sazu.si/s-beseda.html](http://bos.zrc-sazu.si/s-beseda.html)>.

Korpus slovenskega jezika FIDA. <[Http://www.fida.net/slo/index.html](http://www.fida.net/slo/index.html)>.

Slovar sinonimov slovenskega jezika, Splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov z vzorčno predstavitvijo, 2003. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja v. 1.0, 1998. Ljubljana: DZS.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.

Literatura

Apresjan, Jurij Dmitrijevič, 1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.

Barnbrook, Geoff in Sinclair, John, 1995: Parsing Cobuild Entries. *The Languages of Definition: The Formalisation of Dictionary Definitions for Natural Language Processing*. Luxembourg: European Commission. 13–58.

Ermenc Skubic, Andrej, 2003: Jezikovna zvrstnost in sociolekti. *Slavistična revija* 51/2. 239–245.

Kržišnik, Erika (ur.), 2004: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik (zbornik *Obdobja – metode in zvrsti*, 22).

Landau, Sidney I., 1991: *Dictionaries, The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: University Press.

Lyons, John, 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (*Razprave Filozofske fakultete*).